

*Бялковський Д. А.,
аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Анотація. Обговорюється проблема реалізації конституційних засад кримінального провадження на стадії досудового розслідування, а також роль слідчого судді в реалізації таких засад.

Ключові слова: слідчий суддя, конституційні засади кримінального провадження, судовий контроль, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Ефективна реалізація встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України завдань кримінального провадження можлива лише за дотримання принципів – основоположних начал кримінального провадження. Як зазначає професор Н.Н. Михеєнко, кримінальне провадження може бути джерелом підвищеної небезпеки для індивідуума й суспільства в цілому, якщо воно не ґрунтується на демократичних і гуманістичних принципах або якщо останні проголошені, проте не дотримуються [1, с. 220].

Водночас гарантованість прав і свобод особи, виражена в принципах кримінального процесу, не тотожна абсолютній забороні на обмеження цих прав і свобод. На думку В.В. Назарова, специфіка кримінального процесу полягає в тому, що і відхід від гуманістичних засад, і ліберальне ставлення до злочинності призводять до обмеження прав людини (як обвинуваченого, так і потерпілого), а також інтересів суспільства [2]. Для забезпечення істини в кримінальному процесі нерідко виникає необхідність обмеження окремої людини в її правах і свободах [3, с. 18].

Одним із найважливіших способів захисту конституційних прав і законних інтересів суб'єктів кримінального провадження є судовий контроль за діями й рішеннями органів, які здійснюють досудове провадження. Як слушно зазначила В.А. Лазарева, і правосуддя, і судовий контроль здійснюються з метою захисту прав і свобод людини й громадянина. Вирішуючи кримінальну справу, розглядаючи скаргу на незаконні дії державного органу або посадової особи, суд відновлює порушені права та свободи або захищає їх від можливого обмеження [4, с. 52].

Здійснення судового контролю за дотриманням конституційних прав, свобод та інтересів осіб на досудовому провадженні кримінально-процесуальне законодавство України покладає на слідчого суддю. При цьому варто зазначити, що, будучи запровадженим у результаті реформування кримінально-процесуального законодавства України, яке ознаменувалось прийняттям 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України, інститут слідчого судді є новим для кримінального процесу України, що обумовлює потребу в ретельному аналізі щодо узгодження його статусу з конституційними положеннями.

Мега статті – дослідити проблему реалізації конституційних засад кримінального провадження на досудовому розслі-

дуванні, а також визначити роль слідчого судді в реалізації цих засад.

Аналіз останніх досліджень. Процесуальний статус слідчого судді в кримінальному процесі вивчався такими вітчизняними й зарубіжними вченими, як В.Д. Бринцев, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.А. Губська, О.Є. Діденко, С.В. Єськов, О.П. Клименко, М.М. Ковтун, В.Т. Маларенко, М.А. Погорєцький, В.О. Попелюшко, Ю.В. Рошіна, М.І. Сірий, Ю.В. Скрипіна, О.С. Ткачук, А.Р. Туманянц, О.Г. Шило, В.В. Шимановський, С.Г. Штогун та інші. У роботах зазначених авторів досить ґрунтовно розроблено питання поняття, предмету, меж судового контролю в досудовому провадженні, наведено класифікації повноважень слідчого судді, а також досліджено історичні й порівняльні аспекти правового інституту слідчого судді. Однак механізм реалізації слідчим суддею конституційних засад захисту прав і свобод людини на сьогодні не ставав предметом спеціального кримінально-процесуального наукового дослідження, тому роль слідчого судді в реалізації вказаних засад залишається невизначеною.

Вклад основного матеріалу. Основними завданнями кримінального провадження, згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений чи засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [5]. Як уже зазначалось, невід'ємною умовою ефективної реалізації вказаних завдань є неухильне дотримання встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України засад кримінального провадження.

На думку Т.М. Мирошніченко, щодо кримінального провадження найбільш розповсюдженим є розуміння принципів як закріплених у законі визначальних, фундаментальних положень щодо закономірностей і найбільш істотних властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як способу захисту прав і свобод людини й громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальний процес [6, с. 53].

З метою систематизації принципів у науці кримінального процесу проводяться їх класифікації. Як вважає Е.Г. Коваленко, найбільш доцільною є диференціація принципів кримінального процесу на загальноправові (конституційні) і спеціальні (міжгалузеві) [7, с. 50]. Так, конституційні (загальноправові) принципи знайшли первинне відображення в Конституції України, а згодом були закріплені в Кримінальному процесуальному ко-

дексі України (далі – КПКУ). Спеціальні принципи вказані безпосередньо в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Необхідно, однак, зазначити, що розподіл принципів процесу на конституційні та спеціальні не означає, що одні з них (конституційні) є головними, а інші (галузеві) – другорядними. Усі вони мають у кримінальному процесі однакову юридичну силу та значення [8, с. 51].

Водночас найбільш гостро в кримінальному процесі стоїть проблема реалізації конституційних засад, таких як верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, недоторканість житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання в приватне життя та недоторканість права власності. Це обумовлюється тим, що гарантовані Конституцією України права, свободи й інтереси людини, незважаючи на беззаперечне визнання їх найвищою цінністю в правовій демократичній державі, не можуть залишатись абсолютно недоторканими в умовах практичної діяльності осіб та органів, які здійснюють кримінальне провадження. Передбачена кримінальним процесуальним законодавством система заходів і дій, що обмежують конституційні права, свободи й інтереси осіб, обумовлює необхідність існування гарантій правомірності застосування цих заходів і дій. Як одну з таких гарантій чинне кримінально-процесуальне законодавство України встановлює інститут слідчого судді, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [9].

Як відомо, у світовій практиці інститут слідчого судді отримав розвиток ще за часів Наполеона Бонапарта у зв'язку з прийняттям Кримінального кодексу Франції в 1810 р., за яким такі судді були слідчими при суді, наділеними всіма повноваженнями щодо самостійного ведення попереднього слідства. За аналогією з французькою моделлю посади судових слідчих з'явилися також у низці інших західних держав, таких як, наприклад, Німеччина, Австрія, Італія, Бельгія, Нідерланди. При цьому порядок призначення, повноваження та навіть найменування посади фактично копіювали французьку модель.

Словосполучення «судовий слідчий» було вперше зафіксовано після здійснення в Російській імперії судової реформи 1864 р. Так, попереднє слідство при окружних судах проводили судові слідчі, які мали діяти в тісному контакті з поліцією. Аналіз розвитку судоустрою й процесуального законодавства свідчить, що за своїми функціональними обов'язками судовий слідчий тих часів нічим не відрізнявся від звичайного слідчого з кримінального процесу радянської доби; винятком було лише те, що структурно він належав до окружного суду чи до судової палати, і всі його рішення підлягали судовому контролю, а скарги на його дії розглядалися цими судовими органами. Тим самим у цій моделі судочинства судовий слідчий, будучи під подвійним прокурорським і судовим контролем, реалізовував лише функцію попереднього розслідування [10].

У сучасному світі значимість слідчого судді вбачається саме як юрисдикційний судовий орган, не пов'язаний із безпосередніми функціями з розгляду справ. Помітна активність щодо впровадження цього інституту в кримінальне провадження спостерігається також на території пострадянського простору. Серед країн СНД інститут слідчих суддів введено в Молдові, Україні, Казахстані, що свідчить про зростаюче розуміння важливості встановлення судового контролю в досудовому провадженні [11].

У сучасних умовах прагнення України до євроінтеграції дослідження проблеми забезпечення конституційних засад у

кримінальному провадженні, а також визначення місця й ролі в механізмі реалізації вказаних засад такого нового для вітчизняного законодавства інституту, як інститут слідчого судді, набуває особливого значення. Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях щодо України неодноразово наголошував на значимості судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини. Так, у рішенні в справі «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 р. (заява № 25978/07) Європейський суд із прав людини зазначив, що особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи, крім випадків, встановлених у п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Цей перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення таких винятків відповідає цілям цього положення: гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи [12]. Отже, конституційні права, свободи й інтереси осіб не є абсолютними та можуть бути обмежені, проте лише на підставах і в порядку, які чітко визначаються в законі.

У рішенні в справі «Волоха проти України» від 2 листопада 2006 р. (заява № 23543/02), у якій було встановлено порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у зв'язку з арештом кореспондентів заявників, зазначено, зокрема, що втручання органів виконавчої влади в права осіб повинне підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватись судовим органом, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення належного провадження [13].

Також варто зазначити, що значимість дослідження судового контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні посилюється в умовах недостатньо ефективної реалізації органами досудового розслідування своїх функцій, про що свідчить аналіз практичної діяльності таких органів. Так, узагальнюючи судову практику щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ звертає увагу на процесуальні порушення з боку органів досудового розслідування. Зокрема, з проведеного аналізу відмов слідчих суддів у задоволенні клопотання про застосування запобіжних заходів постає, що слідчі (прокурори) не в усіх випадках дотримуються вимог ст. 184 КПКУ («Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів»). Основною причиною відмови в задоволенні клопотань стало недоведення слідчим (прокурором) під час розгляду клопотання наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПКУ («Мета і підстави застосування запобіжних заходів»). Водночас згідно з аналізом статистичних даних заходів забезпечення кримінального провадження, застосованих у період з 20 листопада 2012 р. до 1 вересня 2013 р., найбільш розповсюдженим запобіжним заходом є тримання під вартою [14], тобто суттєве обмеження права людини на свободу й особисту недоторканність, гарантоване ст. 29 Конституції України [15]. Отже, існування інституту слідчого судді є необхідною умовою реалізації конституційних засад кримінального провадження, тому виявлення шляхів удосконалення механізму реалізації зазначених засад потребує насамперед дослідження місця й ролі слідчого судді в цьому механізмі.

Висновки. Таким чином, ключова роль у захисті прав і свобод людини, а отже, у реалізації конституційних засад кримінального процесу на досудовому провадженні, належить слідчому судді. З огляду на це вважаємо за доцільне на основі вивчення доктринальних поглядів вітчизняних і зарубіжних

учених та системного аналізу Кримінального процесуального кодексу України й іншого кримінально-процесуального законодавства дослідити механізм реалізації слідчим суддею конституційних засад кримінального провадження, а також шляхи вдосконалення забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні України під час здійснення судового контролю з огляду на міжнародний досвід інституту слідчого судді.

Література:

1. Михеенко М.М. Проблемы развития уголовного процесса в Украине: избранные произведения / М.М. Михеенко. – М. : Одиссей, 1999. – 220 с.
2. Назаров В.В. Конституційні права і свободи громадян у кримінальному провадженні – обмеження чи порушення? / В.В. Назаров // Науковий вісник Ужгородського національного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/konstitucijni-prava-i-svobodi-gromadyan-u-kriminalnomu-provadhenni-obmezheniya-chi-porushennya>.
3. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : [монографія] / В.М. Тертишник. – Донецьк : Юрид. академія МВС України ; Арт-Прес, 2002. – 432 с.
4. Лазарева В.А. Судебная власть и уголовное судопроизводство / В.А. Лазарева // Государство и право. – М. : Наука, 2001. – № 5. – С. 49–56.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Кримінальний процес України : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін.] ; за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.
7. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : [навч. посібник] / Є.Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.
8. Лобойко Л.Н. Уголовно-процесуальное право : [учеб. пособие] / Л.Н. Лобойко. – 2-е изд. – Х. : Одиссей, 2008. – 672 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Слідчий суддя як новий учасник кримінального процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-process/slidchiy-suddya-yak-noviy-uchasnik-kriminalnogo-processu.html>.
11. Уголовная юстиция: связь времен : избранные матер. Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, 6–8 октября 2010 г.). – М. : ЗАО «Акцион-Медиа», 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lexandbusiness.ru/view-article.php?id=35613>.
12. The Case of Garkavyu v. Ukraine (заява № 25978/07) // Рішення щодо України, винесені Європейським судом із прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/9329>.
13. The Case of Voloha v. Ukraine (заява № 23543/02) // Рішення щодо України, винесені Європейським судом із прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/9329>.
14. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : Узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.
15. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA96-%D0%B2%D1%80>.

Бялковский Д. А. Реализация конституционных принципов уголовного производства на досудебном расследовании

Аннотация. Обсуждается проблема реализации конституционных принципов уголовного производства на стадии досудебного расследования, а также роль следственного судьи в реализации указанных принципов.

Ключевые слова: следственный судья, конституционные принципы уголовного производства, судебный контроль, досудебное расследование.

Bialkovskiy D. Implementation of the constitutional principles of criminal proceedings at the pre-trial investigation

Summary. The problem of implementation of the constitutional principles of criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation, as well as the role of investigating judge in the implementation of these principles.

Key words: investigating judge, constitutional principles of criminal procedure, judicial control, pre-trial investigation.